

СУЧАСНІ ТА ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ ПРИРОДИ ТА ЕВОЛЮЦІЇ ВЛАДИ

У статті аналізуються сучасні та постмодерністські концепції визначення поняття політичної влади. Значна увага приділяється двом напрямкам до розуміння політичної влади, які склались в рамках цих концепцій, – визначення політичної влади як асиметричних відносин та як колективного ресурсу.

Ключові слова: політична влада, відносини панування/підпорядкування, колективний ресурс, „друге обличчя влади”, „тривимірна” концепція влади, примус, насилля.

Зайдель М.И.

СОВРЕМЕННЫЕ И ПОСТМОДЕРНИСТСКИЕ КОНЦЕПЦИИ ПРИРОДЫ И ЭВОЛЮЦИИ ВЛАСТИ

В статье анализируются современные и постмодернистские концепции определения понятия политической власти. Значительное внимание уделяется двум направлениям к пониманию политической власти, которые сложились в рамках этих концепций, – определение политической власти как асимметричных отношений и как коллективного ресурса.

Ключевые слова: политическая власть, отношения господства/подчинения, коллективный ресурс, „второе лицо власти”, „трехмерная” концепция власти, принуждение, насилие.

Zaidel M.

MODERN AND POSTMODERN CONCEPTIONS OF NATURE AND EVOLUTION OF POWER

Modern and postmodern conceptions of political power's definitions are analyzed in the article. The main attention is given for two directions to understanding political power that was formed within these concepts – definitions of political power as asymmetric relations and as a collective resource.

Key words: political power, relations of domination/submission, collective resource, „the second face of power”, „three-dimensional” model of power, compulsion, violence.

Політична влада є фундаментальним поняттям політичної науки і перебуває у фокусі постійної уваги дослідників. Актуальність дослідження зумовлена тим, що влада являє собою особливий вид організації спільного життя та відносин, які є характерними для всіх етапів розвитку людства. Особливе зацікавлення феноменом політичної влади припадає на період змін соціального розвитку та суспільно-політичної організації життя, що також стосується всієї структури владних відносин. Об'єктом дослідження виступає політична влада. Предмет дослідження – сучасні та постмодерністські концепції політичної влади та відносини довкола влади. Мета дослідження – концептуальний аналіз поняття політичної влади й аналіз тлумачення та дослідження проблем еволюції влади в контексті глобальних

соціальних змін. Дослідженню феномену політичної влади присвячені роботи Г.Лассуелла, Т.Парсонса, Х.Арендта, Р.Далія, М.Фуко. Суттєвий вклад в розробку концепції влади внесли П.Блау, Д.Ронг, Т.Болл, Н.Луман та інші дослідники влади.

Наукова цінність сучасних і постмодерністських концепцій політичної влади полягає в тому, що політична влада вже є не лише атрибутом держави, не ототожнюється з суто державою, як механізмом її реалізації. Відповідно до цього в науковому дискурсі виділяють два основних підходи до визначення поняття політичної влади, які потребують детального розгляду. Предтечія першого підходу бере початок з робіт Т.Гоббса та М.Вебера, які визначають політичну владу як асиметричні відносини, що не виключає існування конфлікту між індивідами. Владу має той суб'єкт, який здатний здійснювати вплив на іншого, долаючи його спротив. Представниками даного напрямку є Г.Лассуелл, Р.Далі, П.Бахрах та М.Барац та інші. Відповідно до другого підходу влада є колективним ресурсом, тобто вона не може належати окремим індивідам чи групам, оскільки націлена на загальну вигоду. Владу належить суспільству в цілому, тому має бути легітимною. Ця тенденція бере початок від Платона та Аристотеля, а сучасними її представниками є Т.Парсонс, М.Фуко, Х.Арендт та інші [1].

Як і інші представники школи біхевіоризму, Г.Лассуелл будує концепцію влади через людську поведінку, використовуючи поняття влади не для опису держави та урядових інститутів, а для розуміння того, чим зумовлена така поведінка, що одні люди панують, а інші підпорядковуються. Владу відрізняється від звичайного впливу тим, що передбачає застосування санкцій у тих ситуаціях, де бажаний результат ще не досягнутий. Згідно з Г.Лассуеллом, людині притаманна тяга до влади як первинної цінності, а також прагнення ввести санкції чи впливати на інших, відчуваючи страх від власної пасивності та ймовірності опинитися в стані підкореності та залежності [2].

Р.Далі інтерпретує владу як емпіричну реальність, де поведінка одного актора здатна здійснювати причинний вплив на поведінку іншого. Розглядаючи владу як контроль за поведінкою, він підкреслює, що влада набуває сенсу в тому випадку, коли виникає конфлікт між суб'єктом та об'єктом, коли суб'єкту вдається нав'язати свою волю об'єкту. При цьому дослідник ототожнює владу з впливом, акцентуючи увагу на зовнішніх формах поведінки. Нав'язування волі здійснюється в процесі прийняття політичних рішень під час успішної конкуренції, де сторони займають протилежні позиції. Отже, за Р.Далем, влада вимірюється за ступенем впливу на прийняття рішень в публічній політиці.

Американські дослідники П.Бахрах та М. Барац піддали критиці концепцію влади Р.Далія та намагаються подолати прив'язаність до розуміння влади на підставі особливостей поведінки. У фокусі їхнього дослідження феномена політичної влади перебуває „друге обличчя влади”, яке виникає в ситуаціях „неприйняття рішення”, у випадку, коли суб'єкт намагається виключити можливість прийняття невігідних для нього рішень на різноманітних фазах політичного процесу, отже, вдається до так званої мовчазної політики [3]. Для П.Бахраха та М.Бараца влада є однією з форм успішного контролю поряд із силою, впливом та авторитетом. Владу не може бути лише атрибутом суб'єкту, оскільки є відносинами між суб'єктом та об'єктом та передбачає існування конфлікту інтересів.

У роботі С.Лукса „Влада: погляд радикала” концепція влади набуває „тривимірності”. Ідея влади, як зазначає С.Лукс, полягає в тому, що один індивід якимось чином впливає на іншого, однак не кожний вплив можна вважати застосуванням влади. Автор при цьому доходить такого висновку: „проявити свою владу по відношенню до когось – означає торкнутися його інтересів, а точніше кажучи, піти проти його волі, спокуситися на його автономність” [4, с. 38]. „Тривимірною” концепцією влади С.Лукса є своєрідним доповненням постулату Р.Далія про відкритий конфлікт намірів та постулату П.Бахраха та М.Бараца про сферу неприйняття рішення. Однак, Луксівський погляд на владу передбачає, що суб'єкт здійснює владу над об'єктом не лише тоді, коли заставляє об'єкта робити те, що той не хоче робити, але й коли формує його бажання.

Разом з трактуванням політичної влади з точки зору концепції біхевіоризму в 1960-1970-х роках отримав розвиток реляціоністський підхід до розуміння влади, відповідно до якого владні відносини інтерпретуються в першу чергу як відносини двох партнерів, які впливають один на одного в процесі взаємодії. Залишаючись у цілому в межах веберівської традиції, пропонується інше пояснення влади та механізму її функціонування, намагаючись вписати поняття влади в теорію обміну (П.Блау), теорію спротиву (Ж.Френч та Б.Рейвен) та теорію розділу зон впливу (Д.Ронг).

П.Блау інтерпретує владу як різновид соціального обміну. Владні відносини проявляються у тому випадку, коли один із учасників обміну здатний нав'язати свою волю всупереч спротиву під загрозою застосування санкцій. Джерелом влади є нерівномірний розподіл ресурсів, який зумовлює односторонню залежність одних людей або груп від інших, що дозволяє володарям ресурсів „обмінювати” їх на бажану поведінку. І доречною є теза П.Блау, в якій роз'яснюється, що влада – це стійка здатність нав'язати волю, яка повторяється з раз у раз, а не є одиничним впливом [5]. Не всі види впливу відносяться до влади. У владних відносинах суб'єкт підпорядковує об'єкт в своїх власних інтересах, орієнтуючись на свою особисту вигоду. Але й також влада має включати елемент добровільності.

У теорії розподілу зон впливу Д.Ронга влада визначається як здатність індивідів та груп здійснювати навмисну та передбачену дію по відношенню до інших індивідів та груп. Д.Ронг стверджує, що протягом існування та реалізації владних відносин актори міняються своїми місцями, так що суб'єкт стає об'єктом, і навпаки. Таким чином, влада може бути як актуальною, так і потенційною [6, с. 242-245].

Представники теорії спротиву Ж.Френч та Б.Рейвен виокремлюють підстави для існування влади: 1) винагорода або примус з боку суб'єкта влади; 2) визнання об'єктом влади законного права її суб'єкта нав'язувати йому певну поведінку; 3) ідентифікація об'єкта влади з її суб'єктом; 4) знання, яким володіє її суб'єкт.

Таким чином, вони виділяють декілька типів влади: 1) влада, заснована на винагороді, зростає з розміром очікуваної винагороди; 2) влада як примус заснована на очікуванні покарання за неконформну поведінку. Сила влади в цьому випадку залежить від загрози покарання; 3) влада, що заснована на позитивних санкціях (винагороді), має тенденцію зростати і еволюціонувати у владу, засновану на ідентифікації підлеглого з пануючим, влада ж, заснована на негативних санкціях, веде до того, що підлеглий прагне піти з поля впливу свого пануючого; 4) законна або легітимізована влада заснована на визнанні права пануючого нав'язувати підлеглим свою поведінку; 5) влада як ідентифікація (або референтна влада) заснована на відчутті єднання одного індивіда з іншим, тому чим сильніше ідентифікація об'єкта влади з її суб'єктом, тим сильніше влада останнього.

Однак класифікація підстав задля здійснення влади, яку запропонували Ж. Френч і Б.Рейвен, не дає чіткого пояснення природи політичної влади, оскільки ця класифікація здійснюється за різними критеріями – психологічними, соціокультурними та соціально-психологічними пропонуючи розглядати владу як гібридне складне явище [7].

Альтернативні концепції влади Т.Парсонса, М.Фуко, Х.Арендт та інших відходять від традиційного уявлення про політичну владу, відкидаючи необхідність існування конфлікту та боротьби інтересів для встановлення та реалізації владних відносин.

Т.Парсонс як представник системної теорії акцентує увагу на тому, що згідно з традиційним підходом, влада розуміється як асиметричні відносини і є похідною індивідуальних відносин, але влада наділена властивостями системи, що проявляється у відносинах між частинами та цілим. На думку Т.Парсонса, основним недоліком традиційного підходу до політичної влади є гра з „нульової суми”, відповідно до якої, коли влада зосереджена в руках окремої групи або партії, вона використовується виключно в їхніх інтересах в збиток інтересам всіх інших груп суспільства. Організація людей задля досягнення єдиних цілей відбувається завдяки тому, що політична підсистема

спирається на владу. Відповідно до цього політика являє собою водночас і соціальний механізм, і інституціональну структуру, життєздатність якої забезпечується наявністю інститутів лідерства, органів влади та правил і норм, які визначають порядок відповідальної активності [8].

Т.Парсонс не розглядає владу як міжособовий феномен або як тип поведінки, обмежуючи владу, таким чином, простором політики. Це привело Т. Парсонса до істотно відмінного від традиційного підходу способу визначення влади. Влада у нього є не атрибутом акторів або стосунків, а – властивістю (ресурсом) систем. Функції влади в державі, згідно з Т. Парсонсом, аналогічні функціям грошей в економічній підсистемі. Влада, як і гроші, виступає циркулюючим посередником в політичній підсистемі. Владою є якийсь мандат, який дає можливість його носіям чинити вплив на підлеглі групи в більш-менш широких рамках. При цьому під використанням влади розуміється засіб досягнення цілей, в яких зацікавлені обидві сторони владних відносин: панівна і підпорядкована. Таким чином, влада є засобом для досягнення колективних цілей через згоду членів суспільства про легітимацію лідерських позицій. Оскільки саме легітимація здатна забезпечити лідерів можливістю приймати політичні рішення для досягнення цілей всієї соціальної системи [9].

У Х.Арендт влада належить колективам, а не індивідам, оскільки є продуктом комунікативної діяльності та взаємодії учасників, тому головною умовою задля виникнення влади є спільні дії. Група чи колектив наділяє владою від свого імені, тому влада існує тільки в групі і доки ця група існує. Індивіди самі по собі не мають влади і не можуть її здійснювати, бо мають тільки силу [4].

Подібно до Т.Парсонса та Х.Арендт інтерпретує політичну владу М.Фуко, наголошуючи на тому, що веберівський підхід до розуміння влади є однобічним, бо трактує владу як силу. Традиційна модель може бути використана для розуміння досучасних владних відносин, оскільки не здатна повноцінно та правомірно описати сучасні форми влади, бо в їх основі лежать нові засоби управління, нові ресурси влади, які пов'язані вже не з силою, а зі знанням. Владні відносини в сучасному суспільстві присутні усюди. Концепція влади у М.Фуко не зводиться до анонімної, безособової мережі відносин, якими пронизане все суспільство [10].

За М.Фуко влада існує усюди „не тому, що вона охоплює все, а тому, що звідусіль виходить”. Тому учасники владних відносин є продуктами самої влади, оскільки створюються нею і складають важливий елемент в її конструкції. Влада здійснюється тільки над вільними суб'єктами, які мають вибір та кілька варіантів поведінки та дій. Покарання є лише однією стороною системи контролю, що включає також і заохочення. Будь-які дії об'єктів дисциплінарної влади підлягають оцінці як „погані”, так і „хороші”, як ті, що потребують покарання, так і ті, що заслуговують заохочення. М. Фуко цікавить, як люди управляють собою та іншими за допомогою виробництва знання [11].

Ю.Хабермас розглядає владу крізь теорію комунікативної дії як „глобальний процес багаторазового опосередкованого і ієрархізованого соціального спілкування, який регулює суспільні конфлікти і інтегрує людське співтовариство” [1, с.58]. Ю.Хабермас наголошує на тому, що необхідно розділяти повсякденні практики та сферу формально організованої дії, якою є соціальна система. Повсякденність функціонує за принципами комунікативної раціональності, а система – за принципами цільової та стратегічної раціональності. Таким чином, якщо в основі життєвого світу лежить комунікативна дія, то в основі системи – цілераціональна, стратегічна дія, яка провокує владні ефекти. Намагаючись досягти успіху, суб'єкт за необхідністю впливатиме на ситуацію іншого суб'єкта з метою зміни його поведінки в бажаному напрямі. Саме тому Ю.Хабермас обмежує поняття влади в межах координації дій в політико-адміністративній системі, вважаючи, що в повсякденності аналогами влади виступають „вплив”, „авторитет”, „репутація”, „престиж”. Ю.Хабермас визначає владу як лише той вплив, який виникає унаслідок реалізації дії, орієнтованої на успіх. Спираючись на системний аналіз,

Хабермас продовжує осмислювати владу, переважно, в негативних категоріях. Влада продовжує мислитися як репресивний феномен. Такий підхід залишає без уваги ті сфери соціальних відносин, в яких влада функціонує продуктивно [12].

Владу як комунікацію розтлумачує Н.Луман. Це дозволяє уникнути переваженості поняття влади ознаками процесу впливу, що розуміється дуже широко і нечітко. Влада як комунікативний засіб є вихідним регулятором соціальних взаємодій. Розуміючи владу як комунікацію, Н.Луман відмовляється інтерпретувати владу крізь призму відносин панування/підпорядкування, де вона розглядається як здатність суб'єкта підпорядковувати об'єкт. Важливим є те, що такий підхід дозволяє відділити владу від примусу, розглядаючи її як інструмент, який діє за умови існування альтернатив дії та рішень. Н.Луман, як і інші дослідники, розглядає владу як двосторонній процес, однак, за умови застосування насилля, за його словами, здійснюється односторонній вплив – дії підлеглого підмінюються діями пануючого. Призначення влади полягає в детермінації дій інших членів суспільства лише за допомогою комунікації [13].

Концептуальний аналіз політичної влади вносить конкретність до розуміння влади, порівнюючи її з іншими соціальними поняттями та соціальними відносинами в цілому. В традиційному (веберівському) підході влада розуміється як волюві відносини між суб'єктом та об'єктом, як відносини панування/підпорядкування. Влада асоціюється з контролем над життям, нерівним розподілом ресурсів і можливостей реалізувати бажання та інтереси. З цієї точки зору, послідовники концепції М.Вебера – Р.Даль, П.Бахрах та М.Баратц, С.Лукс мають перевагу над альтернативними підходами Т.Парсонса, Х.Арендт, М.Фуко, Ю.Хабермаса, Н.Лумана та інших. Відповідно до постмодерністських концепцій, які відображають в першу чергу філософський дискурс, політична влада інтерпретується як колективний ресурс, що зумовлено комунікативною сутністю людської природи. Влада перестає бути формою соціальної взаємодії суб'єктно-об'єктних відносин, в основі яких лежить конфлікт і боротьба інтересів. Постмодернізм вимагає принципово відмінний підхід до інтерпретації феномена влади – дифузний, відповідно до якого влада „розмита” по всьому соціальному простору. Не дивлячись на те, що постмодерністські концепції мають доволі сильне теоретичне підґрунтя, вони далекі від розуміння політичної влади в межах класичної методології (відповідно до якої влада зосереджена в державних інститутах) як асиметричних відносин в термінах боротьби та взаємодії політичних груп, яке необхідне для дослідження владних відносин в суспільстві, та є предметом особливого зацікавлення дослідників.

У висновку зазначимо, що задля актуального дослідження феномену політичної влади необхідно враховувати як модерністські концепції, так і постмодерністські. Сьогодні існує відмінність між повсяденними практиками соціальної взаємодії, функціонуванням інститутів влади, які зумовлені трансформацією „знайомого світу” в умовах глобалізації, та політичною сферою, центральним поняттям якої визначалась держава. На часі, влада, як на глобальному рівні, так і окремо взятих держав, перебуває у стані трансформації: політична влада перестає бути виключно прерогативою держав, оскільки роззосереджена між глобальним, національним та регіональним рівнями. Проте неможливо повністю відмовитись від держави як інституту політичної влади. Природно, що нова соціальна реальність включає відповідні наукові рефлексії, а відтак – формується особливий дискурс влади: відносин довкола влади, відносин, що формують владу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов / А. Соловьев. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 559с.
2. Lasswell H. Power and Personality / D. Harold Lasswell With a New Introduction by Peter de Leon. – New Jersey, 2009. – 278 p.
3. Ледаев В.Г. Кто правит? Дискуссия вокруг концепции власти Роберта Даля / В.Г.Ледаев // Социологический журнал. – 2002. – № 3. – С. 31–68.

4. Болл Т. Власть / Т.Болл // Полис. – 1993. – № 5. – С. 36–42.
5. Blau P. Exchange and Power in Social Life: with a New Introduction by the Author/ P.Blau. – New Brunswick, New Jersey, 2004. – 372 p.
6. Политология: Учеб. пособие для вузов / Сост. и ред. Н. Сазонова. - Харьков: Фолио, 2001. – 830 с.
7. Noah E. Friedkin. A Formal Theory of Social Power / N.E. Friedkin // Power: Critical Concepts; [edited by John Scott]. – London: Routledge, 1994. – P. 327–348.
8. Кирилюк Ф.М. Новітня політологія: навчальний посібник для студ. вищих навчальних закладів / Ф.М. Кирилюк – К: Центр навчальної літератури, 2009. – 564 с.
9. Парсонс Т. О понятии „политическая власть” / Т. Парсонс // Антология мировой политической мысли. В 5 т. Т. 2: Зарубежная политическая мысль: XX в.; [отв. ред. Т.А.Алексеева]. – М: Мысль, 1997. – С. 478–487.
10. Foucault M. The Subject and Power / M. Foucault // Power: Critical Concepts; [edited by John Scott] / N.E. Friedkin. – London: Routledge, 1994. – P. 218–234.
11. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности / М.Фуко; [пер. с фр.] – М. : Касталь, 1996 . – 447 с.
12. Хабермас Ю. Отношения между системой и жизненным миром в условиях позднего капитализма / Ю.Хабермас // THESIS. – 1993. – №.2. – С.123–136.
13. Луман Н. Власть / Н. Луман; [пер. с нем.]. – М.: Практикс, 2001. – 256 с.